

„TO JE MOJA TAJNA – STALNO SAM NEMIRAN“

Abdu Vazen: *Šta za Vas danas znače pjesme koje su ostale urezane u kolektivno pamćenje – poput pesama „Lična karta” i „Pasoš” – nakon što ste prošli kroz toliko pjesničkih etapa?*

Mahmud Derviš: Takvu poeziju pisao sam odgovarajući na unutarnje i vanjske pozive. Pitanje identiteta bilo je opsesivno pitanje moje pjesničke mladosti i adolescencije. Ono i danas stoji, ali u drugim oblicima i kroz različite izraze. Tadašnje životne okolnosti zahtijevale su možda upravo takvo neposredno obraćanje. To je prvo.

Drugo, te pjesme postale su dijelom kolektivnog pamćenja nad kojim više nemam vlast, niti njime mogu proizvoljno raspolagati. Više mi ne pripadaju, postale su zajedničko vlasništvo. Pomogle su širenju moje poezije i ne smijem biti nepravedan niti nezahvalan prema toj vrsti pjesme. Prokrčile su mi put, pripremile ga za nove pjesničke doživljaje, drugačije u jeziku, izrazu i stilu. Ali temeljni savez koji se uspostavio između čitaoca i mene dao mi je dozvolu da se razvijam i omogućio čitaocu da prihvati taj razvoj. Tako rastemo zajedno – moj čitalac i ja.

A. V.: *Šta Vam danas znači politička pjesma?*

M. D.: Politička pjesma danas za mene ne znači više od govora – ponekad lijevog, ponekad desnog. Ona je lišena pjesničkog

mного više nego pjesma koja pazi na svoju stvaralačku i društvenu ulogu. Pjesnik mora biti svjestan svog poziva, a ne samo svoje funkcije. Politička pjesma, po mom mišljenju, iscrpila je svoju svrhu, osim u trenucima velikih historijskih izvanrednih stanja. Možda ću sutra povikati u gnjevu, prosvjedujući zbog nečega, ali politička pjesma više nije dio mog shvatanja poezije.

Sad nastojim očistiti pjesmu – ako se tako može reći – od svega što nije pjesma. Ali šta je pjesničko, a šta nije? I to je pitanje. Politika nikad ne može potpuno nestati iz margina ili ćelija pjesme; pravo je pitanje: kako je izraziti? Svako od nas opsjednut je politikom, i nijedan pisac, bilo gdje u svijetu, ne može iskreno reći: *oslobođen sam politike*. Politika je oblik borbe, borbe za opstanak i borbe za život. Pitanje je: treba li pjesma biti otvoreno politička, ili u sebi nositi političku dimenziju? Može li pjesnički tekst podnijeti političko tumačenje ili ne? Više me ne zanima pjesma svedena na parole, na izlizan i potrošen izraz. To mi više ništa ne znači.

A. V.: *Kako gledate na fenomen nove političke poezije – bilo da je pišu mlađi arapski pjesnici, pjesnici širom svijeta, ili oni poput Janisa Ricosa, Alena Ginzberga i generacije bitnika, koji su preispitali političku pjesmu i realizam?*

M. D.: Ricosa moramo razlikovati od drugih.

A. V.: *Ali i on je pisao političke pjesme, premda drugačijim jezikom.*

M. D.: Ricos je pokušavao pisati svakodnevicu; ali ta „svakodnevica“, koja se nama čini običnom, skriva u sebi mitsku dimenziju. Zapravo, ono što se kod Ricosa naziva „dnevnom pjesmom“ i nije dnevna pjesma, jer u tom „dnevnom“ prebivaju mit i metafizika.

Što se tiče Ginzberga i nekih američkih pjesnika, oni su pisali političku poeziju u neposrednom smislu te riječi. Ali zapadna i američka poezija već je prezasićena estetikom; rasprava o estetici tamo je završena. Ti pjesnici pokušavali su vratiti poeziji ulogu političkog i društvenog djelovanja. Naš je put drukčiji: mi izlazimo iz tradicije neposredne političke poezije i nastojimo je uzdići na viši estetski nivo. Dva puta su suprotstavljena. Možda kad arapska estetika dosegne višu razinu i mi ćemo osjetiti potrebu da satiremo stvarnost – u političkom smislu, u značenju pobune i odbijanja. Poezija protesta nikad nije iščezla iz svijeta. No pitanje ostaje: protestira li pjesma time što je pjesma ili time što je govor, stav i poruka?

A. V.: *Šta Vam znači kad Vas nazivaju „pjesnikom palestinske stvari“ ili „pjesnikom otpora“?*

M. D.: To se ne tiče mene lično. Protivim se samo pokušaju da me zatvore u unaprijed određeni kalup. Ti nazivi su dvostruki: jedni su nevini, nastaju iz ljubavi prema palestinskoj stvari i palestinskom narodu; drugi su vid počasti i poštovanja prema pjesničkom izrazu vezanom za tu stvar. Ali kritički diskurs može biti mnogo zlonamjerniji: on pokušava

oduzeti pjesniku Palestincu njegovu pjesničku bit i svesti ga na zapisničara „dokumentacije palestinske stvari“. Razlika između nevine i zlonamjerne percepcije je golema.

Da, ja sam Palestinac i pjesnik Palestinac. Ali ne mogu prihvatiti da budem definisan isključivo kao „pjesnik palestinske stvari“, niti da se moja poezija svodi na kroniku te stvari, kao da sam njen historičar u stihovima.

A. V.: *Ali htjeli Vi to ili ne, Vi jeste pjesnik-simbol.*

M. D.: Svaki pjesnik priželjkuje da njegov privatni glas odjekuje kao glas zajednice. Rijetki su oni u kojima se unutarnje i vanjsko susreću tako da stvore dvosmislenost između pjesnikove simbole i njegove poezije. Ja to nisam tražio. Možda je slučaj, ili sreća, donijela tu ulogu. Ali da svjesno stremim ka simbolu, da ga negujem i čuvam – to ne želim. Želim da me čitaju bez nametanja preteškog simboličkog bremena. Ipak, čast mi je ako moj lični glas zvuči kao da je više od jednog glasa, ako moje pjesničko „ja“ predstavlja ne samo mene, nego i kolektivnu svijest.

Svaki pjesnik želi da njegova poezija dopre do šireg horizonta. Ne vjerujem onima koji tvrde da vrijednost poezije mjere svojom izolacijom od čitalaca. Ja ne mjerim poeziju ni njenim širenjem ni njenom osamljenošću. Ali kad se postigne oboje – široka recepcija i visoka pjesnička kvaliteta – to je san svakog pjesnika. Inače, zašto bismo čitali poeziju na večerima? Zašto bismo tiskali knjige, ako nam čitalac nije važan?

A. V.: *Prešli ste šezdesetu, a Vaša poezija djeluje sve mlađa, svježija.*

M. D.: Moja tajna je jednostavna.

A. V.: *Ne čini se jednostavnom.*

M. D.: Jednostavna u riječima, ne u pjesničkom smislu. Prvo: ne vjerujem u vlastitu poeziju. Stalno osjećam potrebu za jezikom izražajnijim, takvim da učini pjesmu još pjesničijom. Nastojim osloboditi poeziju tereta historijskog trenutka, ali bez odricanja od njenog historijskog uslova. Drugo: ne vjerujem u aplauz. Znam da je on prolazan, trenutani, podložan promjeni, čak i pobuni protiv pjesme.

Opsjeda me misao – neprijatelj moje pisane riječi – da ono što doista želim napisati još nisam napisao. Ako me pitate šta to želim da napišem, reći ću vam da ne znam. Moje putovanje vodi u pjesničku nepoznanicu, u potragu za pjesmom sposobnom da nadživi svoj historijski trenutak i proživi svoje vrijeme u drugom vremenu. Nema teorijskog odgovora; odgovor je stvaralački. Sva pitanja o poeziji vrijede tek kad se ostvare u pisanju. To je moja tajna – stalno sam nemiran, uvijek u pobuni protiv samoga sebe.

Svoje pjesme ne čitam samome sebi. Ne čitam ih uopće. Ne znam šta sam napisao. Ali svaku knjigu prije objave iščitavam na desetine puta, uređujem je dok ne osjetim da je spremna. Kad izađe, oslobađam je se; ona postaje vlasništvo drugih – kritike i čitaoca. Tad se javlja teško pitanje – šta dalje? Svaki put osjećam se praznoruk, opsjednut egzistencijalnom tjeskobom: hoću li moći ponovo pisati ili ne? Kad god izdam knjigu, imam osjećaj da je posljednja.

A. V.: *Ali čini mi se da svaka Vaša knjiga u sebi nosi novi početak...*

M. D.: Ako ste u pravu, to me raduje.

A. V.: *Vi ste pjesnik etapa. U Vašim sačuvanim djelima jasno su vidljive stanice, a svaka stanica je početak...*

M. D.: Da, postoje etape i stanice.

A. V.: *I vjerujem da ih spaja unutarnja nit.*

M. D.: Da, one su povezane. U svakoj novoj knjizi naći ćete sjeme koje je bilo u prethodnoj, ali to sjeme dobija novu zemlju, novu negu, i iz njega nastaje preobražen tekst. Pjesnik se sam iznova rađa – iz vlastitog iskustva, odnosa prema svijetu, postojanju, kulturi, iz svoje pjesničke svijesti i nesvjesnog stvaralaštva. Kako nastaje poezija, šta je poezija – to ostaje tajna. Poezija je sama po sebi tajna, a upravo tajna održava njenu živost. Nema konačnog otkrića u poeziji; svaka nova pjesma samo preispisuje ono što poezija jeste. Svaka nova knjiga novo je definira.

A. V.: *Nazivaju Vas posvećenim pjesnikom, pjesnikom s autoritetom. Da li Vas je to promijenilo?*

M. D.: Ako jesam posvećen, onda je to u kulturnom životu ili u očima čitalaca. Ali u odnosu na samoga sebe – nisam. Nikad se nisam posvetio. Nikad nisam bio spokojan kad je u pitanju moja pjesnička praksa. I dalje mislim da joj treba nova kušnja, neprekidna obnova, stalna pobuna protiv onoga što nazivamo „postignutim”. Nisam zadovoljan sobom niti

učestvujem u javnom slavljenju mjesta koje mi se pripisuju.

A. V.: *Da li se bojite da biste mogli prestat pisati?*

M. D.: Da.

A. V.: *Jeste li zaista osjetili taj strah?*

M. D.: To je neprolazni strah, osobito kad završim novo djelo. Progoni me kao opsesija. Tješim se mislju da ako se ikad iscrpi voda mog pjesničkog jezika, pronaći ću utočište u prozi. Jer volim prozu iz sveg srca.

A. V.: *Ali nikada niste napisali proznu pjesmu, iako ste pisali mnogo proze.*

M. D.: Pisao sam mnogo proze, ali sam je zakinuo jer joj nisam dao dostojanstvo projekta. Pisao sam je kao višak, na margini poezije. Nisam joj posvetio ozbiljnost koju zaslužuje, iako sam uvijek bio sklon proznom izrazu. Proza nije ništa manje važna od poezije. Naprotiv, ona ponekad daje veći prostor slobodi. Kad se iscrpi moj pjesnički glas, okrećem se prozi i poklanjam joj više vremena. Ali proza me često zna odvući od poezije, jer je zavidljiva, brzo se širi, i u sebe može primiti više književnih žanrova. Ona može apsorbirati poeziju i proširiti joj prostor i kretanje. Tako osciliram između njih, iako ostajem poznat kao pjesnik.

A. V.: *Ali nikada niste napisali proznu pjesmu. Zašto?*

M. D.: Sve dok pišem prozu, ja pišem prozu, i ne moram je zvati pjesmom. Zašto bismo gledali na prozu s visine i tvrdili da je manje vrijedna od poezije? Istina

je da proza teži ka poeziji, a poezija ka prozi. Dopada mi se Pasternakova izjava: „Najljepši stih je onaj koji liči na prozu.” Ne želim praviti preveliku razliku. Ali, u žanrovskom smislu, i dalje nazivam prozu prozom, a poeziju poezijom. Pravo pitanje je kako se pjesničko ostvaruje u tijelu pjesme? Rasprava o proznoj pjesmi i pjesmi odavno je prevaziđena. Ako me pitate želim li pisati proznu pjesmu, reći ću: volio bih napisati prozni tekst, a da ga ne zovem proznom pjesmom.

A. V.: *Ali u Vašoj novijoj poeziji jasno je prisutan dijalog s prozom. Čak ste se pozvali na Abu Hajana al-Tevhidija, recimo u zbirci Kao bademov cvijet ili dalje. Ono što razlikuje Vašu poeziju jeste upravo taj strani horizont: prozni dah i unutarnja muzika sazdana na harmoniji glasova.*

M. D.: Prije svega želim reći da nikad nisam imao rezervi prema proznoj pjesmi. Optužba da sam joj bio protivnik – lažna je. Uvijek sam tvrdio da je jedno od najvažnijih dostignuća arapske poezije pojava prozne pjesme, zasnivanje načina pisanja različitog i od tradicije i od klasične modernosti. Proznoj pjesmi cilj je da se razlikuje, da se razvija, da proizvodi drugačiji tekst od klasične i moderne pjesme koje su stvorili pioniri. To je prvo. Drugo, divim se mnogim pjesnicima koji pišu proznu pjesmu. A također sam govorio da postoji kriza u onome što se zove *pjesma* u stihu (*ši'r taf'ila*). Mrzim taj naziv, ali nemamo boljeg. Uostalom, kriza postoji u oba oblika pisanja.

A. V.: *I klasična (vertikalna) poezija doživjela je krizu, zar ne?*

M. D.: Ne samo klasična poezija; riječ je o krizi koja potresa arapsku kulturu u svim njezinim dimenzijama. Pa ipak, kad bismo napravili bilans – izdvojili, recimo, deset ili dvadeset pjesničkih knjiga objavljenih ove godine – vidjeli bismo da se veći dio najkvalitetnijeg rada trenutno nalazi u proznoj pjesmi. Ali znači li to da je *šīʿr al-taʿīla* (metrička pjesma, tzv. slobodni stih) iscrpio svoju ulogu ili izgubio sposobnost da primi ritam savremenog doba? Da više ne može razvijati jezik na

nosti i praznog vanjskog zveckanja rime. Otud i moj spor s nekim prijateljima među piscima prozne pjesme oko izvora muzikalnosti – unutarnje muzike. Oni drže da muzikalnost nastaje samo u prozi; ja smatram da može poteći i iz proze i iz ritma. Štaviše, jasnoća ritma koji izvire iz metra može zasjeniti onaj koji klija iz proze.

Uistinu, svako pisanje nosi ritam – u prozi, u poeziji, pa i u svakodnevnom govoru. Pitanje glasi: kako taj ritam uštima-

vlastiti način? Ja sam među posljednjima koji brane sposobnost *taʿīle* da usvoji prijedloge i uvid prozne pjesme – zapravo cijelog njezina projekta – i da novu viziju prozne pjesme ispiše u metrom vođenim redovima.

Ponosim se jedino vjernošću ritmu pjesme. Volim muziku u poeziji; zasićen sam estetikama ritma arapskog stiha. Ne umijem se pjesnički izraziti drugačije nego u metrom vođenom pisanju – ali ne u tradicionalnom smislu metra. Unutar metra moguće je izvesti nove ritmove, drugačije disanje stiha, izlaz iz jednolič-

ti, kako ga učiniti čujnim, pa i vidljivim? Vjerujem da metrom vođen stih – ako ga pjesnik iznova promisli, ako zna ispriesti narativno s lirskim i epskim, pa čak crpiti i iz obične prozaičnosti – i dalje može riješiti pojedine teškoće potrage za novim pjesničkim taktom. U tome je suština mog pjesničkog rada: pisati metar kao da pripovijeda, a prozu kao da pjeva. To je jednadžba – zapravo trajni dijalog između poezije i proze.

A. V.: *Unutarnja muzika pjesme jača je od vanjskog metra. Zar se ne slažete da*

*metrička pjesma (kasida al-taḥḥil)*¹ prolazi kroz krizu?

M. D.: Problem postoji, ali on pripada samoj poeziji, pjesničkom daru i pjesničkom umijeću. Metrička pjesma crpi svoju ritmičku legitimnost iz prijeloma s tradicijskim poretom; kad okameni u novu tradiciju, tu legitimnost gubi. Stoga mora stalno razvijati svoje kadence i svoju arhitekturu. Kod mene, na primjer, nema „stih“ u klasičnom smislu: pjesma se kreće kao kružna masa, kruži. Rimu često skrivam na početku rečenice ili u njezinoj sredini. Potrebno je znati slušati jezik na način koji oslobodi pjesnika jednoglasja; pjesnik mora umjeti da se pobuni protiv muzičke monotonije. Katkada se i visoki ritam može uljepšati tek dahom monotonije – postoji tu uzajamnost između ritmičke dimenzije i proznog.

¹ *Qaṣīdat al-taḥḥil* (ar.), doslovno „pjesma metarske jedinice“, predstavlja oblik savremene arapske poezije koji se oblikovao u drugoj polovini dvadesetog stoljeća kao radikalna, ali istodobno i kontinuitetna reformulacija klasičnog arapskog prozodijskog sistema. Za razliku od stroge regularnosti tradicionalnih metričkih obrazaca i jedinstvene monorime kojima je bila obilježena klasična kasida, pjesma taḥḥil počiva na elastičnom ponavljanju jedne metarske stope (*taḥḥil*) koja se može produžavati, skraćivati i kombinirati u različitim varijacijama. Takva struktura omogućila je pjesnicima poput Nazike al-Malaik i Badra Šakire al-Sejaba da prevaziđu krutost formalnog okvira (klasična kasida) i da uvedu slobodu dužine stiha, upotrebu opkoračenja, te miješanje lirskog, narativnog i epskog registra, a da se pri tome ne odreknu temeljne ritmičke prepoznatljivosti arapske poezije. (Prim. prev.)

A. V.: Zašto ste rekli da ćete, u krizi, preći na prozu? Zašto ne na proznu pjesmu? Zašto zazirete od naziva „prozna pjesma“?

M. D.: Jer ću tad pisati poeziju – a prozna pjesma jeste poezija. Nesumnjivo, postoji oplodnja između proze i stiha. Književnost poznaje žanr proze i žanr poezije; u potonjem postoje i metrička pjesma i prozna pjesma. Ali proza kao žanr jeste nešto drugo. Ako izlazim iz poezije, izlazim iz svake poezije. Možda griješim; ne znam svoju pjesničku budućnost – zašto se sporiti? Priznajem, međutim, da sad radim na proznom tekstu; doista mi je pod rukom. Neka to bude prvo priznanje.

Ali stavljati sebi zabranu da nikad ne pišem proznu pjesmu – to bi bio pogrešan odgovor; molim Vas, ispravite ga. Protivim se zapravo danas raširenoj tvrdnji da se budućnost poezije i arapske pjesničke modernosti može definirati samo proznom pjesmom. To je, po mome sudu, nepravda – intelektualni apsolutizam. Jednako i stav da unutarnja muzika dolazi isključivo iz proze. Treba da podignemo granične rampe među svim ovim pjesničkim opcijama, jer se istinska arapska pjesnička scena može sagledati jedino iz perspektive pomirenja među njima. Pitanje poezije nema konačnog rješenja. Poezija je tajanstvena i neograničena – do te mjere da ne znamo koja je pisana gesta „ispravnija“. Ispravno pisanje, držim, jest iskušavanje i volja da se griješi; bez pogreške nema napretka. Zato uvijek dajem prednost rizičnom eksperimentu nad sigurnom imitacijom. A isto tako mislim da nema poezije bez pustolovine.

A. V.: Zašto mnogi i dalje insistiraju na opoziciji između metričke pjesme i pro-

zne pjesme, kad je taj spor na Zapadu okončan još u devetnaestom stoljeću?

M. D.: Tačno – onde je okončan. Tradicionalistička strana borila se protiv projekta slobodnog stiha (ili *taf'ila*). Slobodni stih je tražio legitimnost i intelektualno-stvaralačku odbranu svoga izbora. Generacija prozne pjesme vodila je možda i najžešću borbu da svoju legitimnost učvrsti; neki njezini teoretičari znali su biti ratoborni. Treba razumjeti motive – prije svega potragu za legitimnošću. Danas je ta legitimnost steknuta.

Došlo je vrijeme da pjesnici (i teoretičari) prozne pjesme priznaju i druge legitimnosti. Moramo okončati jezik neprijateljstva među pjesničkim opcijama i prijedlozima. Jedan te isti pjesnik može pisati i metričku pjesmu i proznu pjesmu; Lorca jeste, kao i Bodler i Rembo. Prozna pjesma više nije tema dnevnog reda poezije; stvar je razriješena. Čitatelj više ne fiksira pogled na razlike među poetikama. Mnogi, uostalom, čitaju moje novije knjige kao da u njima ima i proznih pjesama.

A. V.: *To je lijepo!*

M. D.: I mene raduje osjećaj da su teze prozne pjesme u mojoj poeziji asimilirane.

A. V.: *Insistirate na onome što zovete „smisao” u poeziji, što nije isto što i dijalektika. Je li pjesnička odluka kod Vas misaona ili intuitivna?*

M. D.: Najprije, pojam smisla je neograničen. Riječi same po sebi ne nose smisao; odnosi među riječima rađaju pjesničko značenje. A ako su ti odnosi bez granica, onda je i smisao bez granica. Što se ti-

če pjesničke spoznaje, razlikujem tri modaliteta: intuitivni, vizijski i analitički. Poezija naginje intuiciji i viziji, može se okoristiti analizom, ali njezino boravište su intuicija i vizija. Ipak, ni to dvoje ne može biti sasvim oslobođeno analitičkog.

Pjesma počinje različito kod različitih pjesnika. Kod mene počinje intuitivno, a intuicija poprima lik slike – nejasno i snoliko sabire se u snopove slika. No to još ne otvara korito pjesme: slike se moraju pretvoriti u ritmove. Kad pronađu puls, osjećam kako pjesma počinje ukopavati svoje korito kroz još neodređene književne terene. Tu leži težina: pjesma siječe kanal kroz bezbrojne vrste pisma i mora obznaniti sebe, steći pjesnički identitet u toj šumi formi. Stoga me upravo ritam vodi ka pisanju. Bez ritma – ma kakve imao ideje, intuicije, slike, ako se one ne pretoče u muzičke vibracije – ne mogu pisati. Počinjem, dakle, od muzičkoga trenja.

Ali u svakoj je gesti pisanja prisutna i misao. Pjesnik ne dolazi samo iz jezika, nego iz historije, znanja, zbilje. Pjesnikovo „ja” nije jedinstveno; ono je konstelacija mnogih „ja”. I misao, dakle, upravlja radom pjesme – ali se katkada pisanje pobuni protiv misli koja ga vodi i postane sila koja vodi misao. Tad smijemo reći: sutra dolazi prošlost, a ne obratno. Svaki nacrt pjesme čin je svjesnog mišljenja; čim mu se ocrtaju konture, pjesma rizikuje da se rastvori u teze – u filozofiju. Odnos filozofije i poezije zato mora biti međusobno preobražavanje: misao se u poeziji mora izraziti putem osjetila; mora se otopiti u osjetilnosti, inače se ukruti u tvrdnje.

A. V.: *Mnoge Vaše pjesme – napose one epskog daha – oslonjene su na ritmičku građu i povratne lirske motive. Kako gradite pjesmu?*

M. D.: Rekli smo: moj je ključ ritam. No uporno gradim pjesmu arhitektonski – to vrijedi i za duge i za kratke tekstove. Pjesma bez građe ugrožena je ameboidnošću. Hoću da pjesma ima tijelo – ne kao zakon, nego kao izbor. Zašto govorim o „tijelu”? Da bih razumio odnos površina i dubina, odnos ritma, slike, tropa i metafore. Mora postojati precizan omjer između soli i ruže, krvi i gline. Potreban je nacrt arhitekture na kojoj pjesma stoji. Ako te odvede do drugog zdanja, arhitekt mora precrtati plan. Ukratko, ne objavljujem pjesmu dok ne dobije oblik, strukturu – ono što zovem tijelom.

A. V.: *Valeri kaže da nadahnuće donosi prvi stih, a onda pjesnik mora nastaviti. Vi pišete u više etapa, preoblikujući tekst iznova – kako se pjesma rađa i završava?*

M. D.: Rađa se ritmom. Napišem prvi redak i pjesma poteče. Ali kad je prerađujem – ili se ona sama prerađuje – postaje druga pjesma. Mnogi kritičari prijatelji traže moje skice; odmah ih uništavam: u njima ima sablazni i tajni. Često nema nikakve veze između prvoga i posljednjeg teksta. Jedan izmijenjen redak može promijeniti cijelu statiku – slijedi obnova i rekonstrukcija. Divim se Valeriju kao kritičaru, čitaocu i piscu najfinije senzibilitnosti; kao pjesniku – manje. Tako i Oktavija Pasa više cijenim kao kritičara i teoretičara nego kao pjesnika.

A. V.: *A nadahnuće?*

M. D.: Vjerujem da postoji. Nekad sam ga pokušao definirati kao nalazak govora nesvjesnoga – nedovoljno precizno, nedovoljno opipljivo. Katkad je nadahnuće slaganje vanjskih i unutarnjih elemenata: razvedravanje uma koje vidljivo pretače u nevidljivo i nevidljivo u vidljivo, hemijom čije je sastojke nemoguće svesti na formulu. Postoji tajna koja pjesnika potiče da piše. Zašto ustaje da se muči nad bijelom stranicom, ne znajući kuda ide? Opasnost poezije leži u izostanku garancija: stalna je to riznica bez osiguranja – „saobraćajnih nezgoda” u poeziji je mnogo [smijeh]. Nekad sjedneš prepun želje – i ne napišeš ništa; drugi put dođeš trom – pa nadahnuće čeka. Ako postoji, moramo znati da ga čekamo, ono ne dolazi samo. Treba s njim sarađivati, kao s tamnim i nepoznatim, dok se nešto ne razbistri.

A. V.: *A Valerijev „prvi stih”?*

M. D.: Po mome iskustvu, prvi je redak manje važan od onih poslije. Poezija počinje iz ne-poezije; put prema pjesmi je isprva saplitanje. Nemam „prvog stiha” velike vrijednosti – u tom smislu uopće nemam stihova. Pjesma se umnožava i uzlazi postepeno. I loše nadahnuće može dati dobar ishod – neka. Nadahnuće ti kaže: sjedi i radi – i ode. Ono te pripremi, iznutra opere ili zategne, ili izbalansira toplo i hladno; ostalo je na tebi – na zanatu, na načinu da nađeš svoj tekst koji nosi memoriju svih tvojih pisanja. Prazna stranica ispred tebe ispunjena je tvojim prijašnjim pismima. Prisjećam se Eliotovih riječi: zrelost je sjećanje na pretke – osjećaj da iza ovoga teksta stoji loza.

A. V.: *Čak i kad pjesma kreće od teme ili događaja – elegija Badru Šakiru al-Sajabu, pjesme o Muhamedu al-Duri, o Edvardu Saidu – nije li tema prvi podsticaj? Je li postupak isti: tema prije pjesme?*

M. D.: Ima poezije koja stvori svoju temu. Često sjedaš s nečim neodređeno određenim – postoji ime za ono što ćeš pisati, ali na kraju pišeš poeziju. To što pišeš od stavova i misli ne definira temu koliko način na koji je izražavaš. Ima pjesama bez teme osim vlastite: nabijene jezičkim naponom, igrom jezika, pobunom jezika protiv tebe – ili tvojim pokušajem da ovladaš jezikom. Pjesnik umišlja da upravlja jezikom. Nije tako. Jezik upravlja pjesnikom; on ima svoju memoriju, poredak, sklop, historiju, naslijeđe. Pjesnik može da oživi jezik koji je postao predvidiv i običan. Kako veli Hajdeger: pjesnik je sredstvo jezika, a ne jezik sredstvo pjesnika.

A. V.: *Muči li Vas „prazna stranica”?*

M. D.: Kad pišeš, sam se upuštaš u svoju sudbinu. Ako ti ko pomaže, svojim prisustvom te briše. U svakom pjesniku su hiljade pjesnika. Niko ne počinje iz praznine; može se završiti u praznini, ali praznina u pisanju ne postoji. U svakom pjesniku je povijest poezije – od usmenih pastirskih pjesama do pisanih, od klasičnih do modernih. Pjesnik se boji svojih čitanja: da mu šta iz njih nehotice ne uskoči u tekst. Nema posve „vlastite” pjesme; pjesnik nosi crte svih koje je čitao, ne brišući vlastite – kao unuk koji nalikuje djedu, a ipak je svoj. Teško pitanje za svakoga glasi: na kojem dijelu prazne stranice možeš

dodati nešto novo? U tome je težina – zato je istinska poezija rijetka.

A. V.: *Čitajući Vaše pjesme, ne stiče se dojam da imate krizu izraza – Vaša je leksika zadivljujuće prostrana. Otkud ta širina i sjaj – usljed vježbe ili unutarnjeg iskustva?*

M. D.: Hvala, taj sud mi je drag. Moje krize su prije pjesme – s prošlošću pjesme – ne u njoj. Čitalac vidi novorođenče, ne vidi porođajne muke. Da je poezija laka, prazna stranica bi bila pretijesna za stihove.

*Moje krize su prije pjesme – s prošlošću pjesme – ne u njoj.
Čitalac vidi novorođenče,
ne vidi porođajne muke.*

ve. Pjesnik treba skriti svoju muku; pjesma treba izgledati kao da se sama napisala. Rilke podsjeća: da bi napisao jedan jedini stih, moraš obići mnoge gradove, vidjeti mnoga čudesa, nabrati mnogo cvijeća. Pjesma je destilat svega toga.

A. V.: *A širina Vaše leksike? Neki veliki pjesnici imaju uzak rječnik.*

M. D.: Bojao sam se da moj bude još uži. Vidim i među važnim arapskim pjesnicima oskudan rječnik – nikoga neću imenovati. Možda je to stoga što oko sebe osjećam suprotstavljene svjetove, svaki s drugačijim rječnikom: nebesko uz zemaljsko, metafizičko uz materijalno...

A. V.: *A svadbena radost uz sufijfski zanos?*

M. D.: Volim odnose protuslovlja; traže jezik kadar da nosi takav napon. Mnogo čitam. Možda prvi put otkrivam

jednu svoju dnevnu praksu: svako jutro nasumce otvorim *Lisan al-Arab*,² čitam o jednoj riječi, njezinoj povijesti, korijenu, izvedenicama. Uvijek iznova otkrijem da ne pišem arapski onoliko dobro koliko bi trebalo.

A. V.: *Možda je baš to Vaša snaga.*

M. D.: Priznanje neznanja uči. Najbolji učitelj – najjači poticaj na učenje – jeste znanje da ne znaš.

A. V.: *Vaša poezija ne zvuči kao djelo govornika retoričke kićenosti ni skribomana.*

M. D.: Neprestano nastojim pojednostaviti jezik i iz njega izagnati mrtve riječi, ali ujedno ne prestajem vježbati dublje razumijevanje jezika.

A. V.: *Šta mislite o tvrdnji da budućnost pripada romanu, a ne poeziji, da je današnje doba uistinu doba romana?*

M. D.: Dopustite da Vas podsjetim – nekoć se govorilo da je „doba kratke priče”. Književnost ima svoje sezone – čas cvjeta, čas vene i povlači se. Roman je, u određenom smislu, novo pismo, dok je poezija hiljadama godina starija od njega. Možda se može reći da je sadašnji čas romaneskni, da je roman postao „divan Arapa”, kako se to često ponavlja. No, meni nije bliska ta vrsta sukobljavanja između književnih formi. Roman ima svoj svijet, a poezija svoj kosmos. U nekim društvima roman je razvijeniji od poezije, u drugima poezija nadmašuje roman. Niko nema pravo da ocrtava budućnost niti da je pri-

svoji. Uvjeren sam da budućnost jednako pripada poeziji kao i romanu.

A. V.: *Smatrate li da je poezija kadra da izrazi sve ono što se u Vama komeša i sve što Vas opsjeda u mislima?*

M. D.: Ima pjesnika koji tvrde da im jezik nije dorastao, da su veći od jezika. Takvo pretjerivanje može se shvatiti. Ali moje pitanje nije: *je li mi poezija dopustila da kažem sve što želim?* Već: *moгу li reći više nego što sam rekao?* Upravo to me progoni. Nijedan čovjek ne može ispisati sve što nosi u sebi. Ima pisaca čije riječi nadilaze njihovu unutrašnju stvarnost, njihov ljudski i životni obzor. Ja, međutim, ne patim od toga. Vjerujem da mogu izraziti ono što osjećam, sanjam i naslućujem, u svim nejasnim oblicima. Na kraju, možda je istina da pjesnik izgovara jednu jedinu stvar, kao što i romaneskni pisac gradi priču oko jedne jedine stvari. Ali šta je to? Pjesnik piše da bi stigao do tog nečega, da bi otkrio ono što je oduvijek pokušavao izreći.

A. V.: *Spomenimo se sada misticizma: osjećam u Vašem pjesništvu mistični naboj, prožet metafizičkom dimenzijom – posebno u dugoj pjesmi Mural u kojoj ste se suočili s iskustvom smrti. Šta Vam znači sufijska poezija? Čitate li je?*

M. D.: Čitao sam i još čitam sufijsku književnost. I zapažam da njezina najveća vrijednost nije u stihu, nego u prozi. Ibn Arabi, primjerice, u proznim spisima nadmašuje vlastite stihove – oni su bogatiji simbolikom, šiframa, tajnama. Sufizam promatram misaono i filozofski; gledam na njega kao na poetsku pustolovinu u po-

² *Lisān al-‘Arab* (ar.), monumentalni arapski rečnik koji je sastavio Ibn Manzur u trinaestom stoljeću. (Prim. red.)

kušaju da se ode do krajnjih granica, da se ostvari drukčiji dodir s kosmosom, da se traga za onom stranom prirode i onom stranom ovoga svijeta. Ne privlači me toliko doktrinarno značenje koliko jezičko-spoznajno nastojanje da se dosegne ono što nijedna druga pustolovina ne može. To je književni poduhvat koji je prozu uzdigao iznad stiha. I doista, tragamo li za izvorima arapske pjesme u prozi, naići ćemo na sufijske zapise Al-Nifarija, Al-Bistamija, Al-Suhreverdija, Ibn Arabija. Oni su bili pjesnici druge vrste – njihova proza nosila je naboje putovanja ka najudaljenijim obzorima. Tamo mi ne možemo stići. To je kreativna dimenzija sufizma. Ali postoji i sufizam koji sklizne u magiju i šarlatanstvo.

A. V.: *A šta je s današnjim pjesnicima koji posežu za starim sufijskim terminima da bi pisali modernu „sufijsku poeziju“?*

M. D.: Iskreno, to me ne zanima. U našem burnom i užurbanom vremenu ne vidim prostora za takvo pjesništvo.

A. V.: *A „nova sufija“ koja nema veze sa starim terminima?*

M. D.: Ta modernizirana sufija nije ništa drugo do oblik pobune protiv prirode savremenog života, protiv stvaranja čovjeka predmetom, protiv njegovog udaljavanja od duhovnog pitanja. A ono što u pjesništvu danas susrećemo najčešće je tek ukrasno posipanje sufijskim pojmovima iščupanim iz njihovog izvornog konteksta.

A. V.: *A šta je s metafizičkom dimenzijom u Vašem pjesništvu?*

M. D.: Tema smrti u mom pisanju duboko je povezana s metafizičkim. Dvije su vizure: religijska, koja smrt vidi kao prijelaz iz prolaznog u vječno, iz nestalnog u trajno, iz svijeta u ahiret;³ i filozofska, koja je shvata kao proces postajanja, u kojem se život i smrt prepliću u zemaljskoj dijailektici. Pišem o smrti, ali rijetko idem do samih granica pitanja – jer taj put skriva mine koje ne mogu ukloniti. U *Muralu* sam pisao iz ličnog iskustva, uzevši smrt kao okvir za pripovijest, nešto poput autobiografije. U času smrti život vam projuri pred očima poput filma. Ja sam to doživio i vidio. Viđenja koja sam zapisao – susret s Al-Marijem, s Hajdegerom, s Reneom Šarom – bila su stvarna. Ali nisam sve zapisao. I uočio sam da je pjesma bila više vezana za pitanje života nego smrti. Na koncu, *Mural* se pretvorio u himnu životu. Najveća pouka koju sam izvukao jeste da je život dar, neizmjeran čin božje darežljivosti i da ga treba živjeti u svakom dahu. Što se tiče besmrtnosti, od *Epa o Gilgamešu* do danas nema odgovora. Postoji religijsko tumačenje, ali kao pjesnik ne ulazim u te polemike. Čovjek vjeruje i u ono što zna i u ono što ne zna; možda ponajviše vjeruje upravo u ono što ne zna. A u borbi života i smrti najvažnije je stati na stranu života.

A. V.: *Budući da govorimo o religiji, u Vašoj poeziji osjeća se trag biblijskog, posebno iz Pjesme nad pjesmama, prepoznatljiv u lirizmu zbirke Postelja strankinje i drugih. Šta Vas privlači u biblijskom tekstu?*

³ Drugi svet, život nakon smrti, onaj svet, zagrobni život. Suprotna reč je dunjaluk (sadašnji svet). (*Prim. red.*)

M. D.: Bibliju sam prvi put susreo u školskim programima na okupiranim teritorijama, na hebrejskom. Ali je ne čitam religijski, već kao književni tekst. Čak i ozbiljni jevrejski historičari odbijaju da je

uzmu kao povijesni izvor. Za mene je ona knjiga književnosti, a u njoj postoje tri djela bogata poezijom i ljudskim iskustvom: Knjiga o Jovu, Propovjednik – sa svojim pitanjem smrti – i Pjesma nad pjesmama.

A. V.: *A psalmi?*

M. D.: Neki, ali oni su manje literarni od spomenutih knjiga. Za mene je Biblija prije svega književni tekst u kojem se nalaze stranice izuzetne pjesničke ljepote.

A. V.: *Je li ona jedan od Vaših izvora?*

M. D.: Nesumnjivo jeste.

A. V.: *Jeste li je ponovno čitali na arapskom?*

M. D.: Da, u više prevoda, uključujući i novije. Čak volim poneku njihovu nespretnost, jer takva djela traže poseban prevodilački postupak. Pjesmu nad pjesmama najveći svjetski pjesnici smatraju jednom od najvažnijih pastoralnih pjesama u historiji poezije, bez obzira na to jesu li njezini izvori egipatski ili asirski.

A. V.: *Možemo li govoriti o modernosti Mahmuda Derviša – nekoj vrsti „ekstraktivne modernosti” (al-ḥadāṭa al-istikhlāṣiyya) u kojoj se susreću razne škole, a koja djeluje kao da je bez škole, ili možda kao škola za sebe – izvan kruga časopisa Šir i drugih modernizama?*

M. D.: Reklo bi se da Vi razumijete moju modernost bolje nego ja sam. Pitanje modernosti uvijek je zagonetno. Ako je svedemo na poeziju, to znači da drugdje u arapskom društvu modernosti ne-

ma. A jedno od najvećih proturječja arapske modernosti jeste da se ostvarila u poeziji, a možda još i u policijskim stanicama – ali rijetko u filozofiji, nauci ili društvu. Poezija je preuzela terete koje nije mogla ponijeti.

Kad sam iz okupirane Palestine došao u arapski svijet, već sam bio donekle poznat kao „pjesnik otpora” i „pjesnik okupirane zemlje”. Ali s pojmom modernosti i modernističkim iskustvima susreo sam se tek kasnije. U Palestini smo imali druga pitanja: kulturni otpor, pitanje identiteta, samog opstanka. Kako odbraniti naše pravo na postojanje? Kako pomiriti državljanstvo i identitet? Može li poezija išta promijeniti? To su bila naša goruća pitanja, a ne apstraktne rasprave o modernosti. Tek kada sam izašao u širi arapski svijet, suočio sam se s tom debatom, i to prilično kasno. Jesam li unutar arapske modernosti ili izvan nje – ni danas ne znam.

A. V.: *A šta mislite o onima koji govore o „modernosti Mahmuda Derviša”?*

M. D.: Ne pripadam školi, niti sam bio učenik nekog učitelja – što je, možda, nedostatak. Volio bih da sam ga imao, možda bi mi olakšao teret učenja. Ali uvijek sam slušao, razmišljao, primao izazove pitanja arapske pjesničke modernosti. Ipak, nikad nisam raskinuo vezu između modernosti i projekta oslobođenja. Za mene, istinska modernost mora biti sistem ideja koji zahvata sve razine društva, ne samo poeziju. Ali poezija je naše polje, i drugo nemamo – pa neka nam ostane makar ta lijepa iluzija.

Još vjerujem da nema istinske arapske pjesničke modernosti izvan estetike same arapske poezije. Na toj estetici mora počivati ako želi da se razlikuje i globalno. Nisam se upuštao u teorijska razmatranja, niti sam želio biti „moderan” ili „nemoderan”. Ali vjerujem da je moja pjesma moderna – u kom smislu? U smislu da osluškuje ritam novog vremena, da preobražava odnos između riječi i stvari, da stalno oživljava jezik, vraća mu dah i usavršava njegova sredstva prema onome što smo nekada nazivali ulogom moderne pjesme u oblikovanju književnog ukusa i u projektu oslobođenja.

(S arapskog preveo Mirza Sarajkić)